

Kaj nam sporoča okoljska kriza?¹

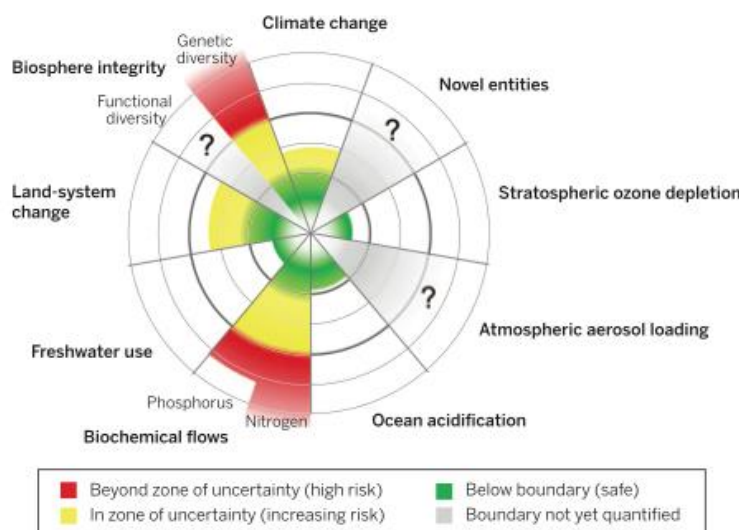
V pričujočem prispevku bomo na kratko predstavili odvijajoči se okoljski zlom, podrobneje raziskali ključne strukturne vzroke za alarmantno stanje in zaključili z implikaciji, ki jih imajo takšne ugotovitve na usmeritev boja za sonaravnejšo prihodnost.

OKOLJSKA KRIZA

Znanstveniki so pred časom v luči eksistenčne odvisnosti človeške družbe od narave in njenih vedno večjih pritiskov na naravni svet predstavili devet planetarnih mej nosilnosti planeta (Rockström in drugi, 2009; Steffen in drugi, 2015). Če želimo trenutne biofizične razmere na našem planetu ohraniti in se vsaj približno gibati znotraj za človeški razvoj primerne geološke dobe holocen, moramo ostati znotraj teh planetarnih meja nosilnosti planeta. Če pa se tem mejam preveč približamo ali jih presežemo, tvegamo nastanek nepopravljivih, nenadnih in kaskadnih sprememb v okolju. Te spremembe bi nepredstavljivo otežile in ogrozile življenje ljudi na planetu. Takšnih mej je devet: podnebne spremembe, biosferna integriteta oz. biodiverziteta, tanjšanje stratosferskega ozona, zakislevanje oceanov, biokemični tokovi (fosforni in dušikov cikel), raba tal, raba vode, nalaganje aerosolov v ozračju in nove entitete (glej sliko 1). Čeprav so meje postavljene vsaka zase, niso neodvisne druga od druge. Med seboj so prepletene, soodvisne in preseg ene poveča pritiske na druge – npr. preseganje dušikove in fosforne planetarne meje vpliva na zmanjšano zmožnost absorpcije ogljikovega dioksida vodnih in obalnih ekosistemov, kar povečuje pritiske na planetarno mejo podnebnih sprememb. Kot lahko vidimo iz slike 1, smo do danes presegli že štiri od devetih planetarnih mej nosilnosti planeta, večini preostalih pa se približujemo. V primeru nadaljevanja ustaljenega delovanja obstoječega sistema in sledečega vedno intenzivnejšega preseganja planetarnih mej bomo drveli v smer »Planeta

¹ Izidor Ostan Ožbolt, Kaj nam sporoča okoljska kriza?, prispevek v zborniku Poletne šole sociologije 2018

Rastlinjaka» - stanja, neprimernega za kakršenkoli resnejši obstanek in razvoj človeštva (Steffen in drugi, 2018). Razlogov za takšno alarmantno stanje je več, kot pa bomo poskušali nakazati v prihajajočem poglavju, osrednji razlog tiči v samih zakonih delovanja obstoječega družbenoekonomskega sistema.

Slika 1. Stanje za sedem od devetih planetarnih mej nosilnosti planeta leta 2015. Zeleni pas predstavlja varno območje delovanja, rumeni pas območje negotovosti oz. naraščajoče nevarnosti, rdeči pas pa območje visoke nevarnosti. Planetarna meja je postavljena med zeleni

in rumeni pas. Meje, ki še niso kvantificirane, so označene s sivim pasom (Steffen in drugi, 2015, str. 736).

KAPITALIZEM KOT IMANENTNO NETRAJNOSTNI SISTEM

a) Imperativ rasti

Kapitalizem je tržni sistem, ki temelji na produkciji za profit. Podjetja oz. kapitalisti kot poosebitve kapitala so strukturno prisiljeni zasledovati čim večjo maksimizacijo profita, saj jim zgolj takšno ravnanje omogoča preživetje v konkurenčni tekmi. Podjetja profit primarno namenjajo za razširitev proizvodnje, iskanje dodatnih trgov, razvoj novih izdelkov in strojev, lobiranje, trženje in podobno – na kratko, ta sredstva namenjajo v in za nadaljnjo rast. Če podjetje nima profita ali ga ne investira v nadaljnjo rast, je na podlagi konkurenčnega boja vseh proti vsem izrinjeno iz trga in propade.

b) Sistemska nuja po znižanju okoljskih in delavskih standardov

Iz povedanega sledi, da je kapitalist ne glede na lastne afinitete ali ljubezen do čistega okolja strukturno prisiljen v stalno iskanje možnosti za

nižanje ali neupoštevanje okoljskih in delavskih standardov, saj si tako viša profit in lažje obstane na trgu.

c) Produktivnost in okoljski odtis

Iz povedanega tudi sledi, da imperativ neskončne rasti in s tem povezanega konstantnega tehnološkega napredka pripelje do vedno višje produktivnosti, tj. vedno večjega števila proizvedenih blag na časovno enoto. To med drugim pomeni naraščajoči okoljski odtis, saj ima vsako proizvedeno tržno blago določen okoljski odtis.

d) Sistemske težnje po čim večji učinkovitosti ujete v obstoječi družbeno-ekonomski sistem konstantne rasti

Nekateri kapitalistični apologeti bi sedaj trdili, da bo prav ta konstantni tehnološki napredek rešil okoljsko krizo, saj bo znižal okoljski odtis na producirano enoto. Še več, v isti sapi bi argumentirali, da si posamezen kapitalist s tem, ko porabi na producirano enoto blaga več naravnih virov kot njegovi konkurentje, povečuje stroške produkcije, znižuje profit in slabša položaj na trgu ter da je zato okoljska vzdržnost v njegovem lastnem interesu. Res je, s tehnološkim napredkom in tržno prisilo po čim manjši porabi naravnih virov na producirano enoto se načeloma znižuje okoljski odtis na producirano enoto, a ta dejanja niso neodvisna od širšega sistema, temveč so ujeta in določena z njegove strani. **Na takšen način neporabljenih in privarčevanih sredstev podjetje ne pusti nedotaknjenih, temveč jih nameni za nadaljnjo proizvodnjo.** O tem govorita mnogokrat dokazana in razložena paradoksa (med drugim Bellamy Foster, Clark in York, 2010, str. 169-207; Bunker, 1996; Polimeni in Mayumi, 2015; Sellen in Harper, 2002). **Javonsov paradoks** pravi, da pride kljub zmanjšanju porabe določenega vira na producirano enoto blaga pogosto do absolutnega povečanja oz. relativno manjšega zmanjšanja porabe tega vira. **Paradoks brezlistne pisarne** pa opozori, da se poraba določenega vira kljub njegovi zamenjavi z drugim virom pogosto poveča. Zakaj? Na kratko, prihranjena sredstva, ki izhajajo iz manjše porabe določenega vira na producirano enoto, se namenijo za povečanje proizvodnje in tako posledično povzročijo rast porabe tega vira oz. substitucija določenega vira z drugim virom

ob kontinuirani rasti in širitvi ekonomije povzroči povečano porabo zamenjanega vira.

e) Fosilna goriva kot racionalna izbira kapitala

Energija vode je še sredi 19. stoletja predstavljala gibalno kapitalistične proizvodnje. V času odvisnosti od hidroenergije je bila industrija podrejena naravnim dejavnikom (ko so bile suše ali poplave, je bil industrijski obrat ustavljen), mozaični razpršenosti naravnih virov (obrati so bili razpršeni po celotni pokrajini), neprenosljivosti (energijo vode se ni dalo prenašati ali shranjevati) in variabilnosti (ko je bilo vode preveč ali premalo, je bil obrat zaprt). Bila je strukturirana po absolutnem, naravnem prostoru (Postone, 1993) in absolutnem, konkretnem času (Lefebvre, 2013). Ker vodna energija ni omogočala pomembnejše intenzifikacije proizvodnje, je v tem obdobju industrija temeljila na produkciji absolutne in ne relativne presežne vrednosti. In nenazadnje, v tem obdobju so imeli veliko strukturno in pogajalsko moč delavci in sindikati, saj so bile industrijske kolonije postavljene ob rekah daleč stran od največjih aglomeracij ljudi (Malm, 2013, 2016).

Premog pa je bil povedanemu pravo nasprotje – kot edini takrat znani energent je kapitalistom nudil prav to, kar so ti za svojo utrditev in razširitev dominacije iskali in potrebovali. Njegove specifične lastnosti so uporabil sebi v prid – omogočil jim je selitev industrijske produkcije v mesto, med mestni proletariat in brezposelne množice, s čimer so močno omejili moč delavcev in sindikatov. V njem so našli silo, ki je vzpostavila še nevideno neodvisnost od naravnih pogojev, kontingenc in variabilnosti. Parni stroj, pognan s strani premoga, je bil vedno na voljo in v celoti podrejen željam kapitalistov. Dalo se ga je prižgati, ugasniti, pospešiti ali upočasniti, s tem pa dopustil produkcijo relativne in ne zgolj absolutne presežne vrednosti, kot je veljalo za vodno energijo. S specifično, **na neskončno akumulacijo kapitala osredotočeno izrabo** je premog tako omogočil »posebno prostorsko-časovnost« kapitalističnega produkcijskega sistema (Castree, 2009) ter prevlado abstraktnega prostora (Lefebvre, 2013) in abstraktnega časa (Postone, 1993). Premog torej predstavlja absolutno nasprotje hidroenergiji in obnovljivim virom energije nasploh, **njegova izbira pa**

opozarja na enega ključnih strukturnih razlogov za nezadostno tranzicijo na obnovljive vire energije.

f) Obči zakon okoljske degradacije pod kapitalizmom

Obstajata dva ključna zakona obstoječega sistema. Prvega bi lahko po Marxu imenovali obči zakon kapitalistične akumulacije, drugega pa obči zakon okoljske degradacije pod kapitalizmom (O'Connor, 1988, 1991; Bellamy Foster, 1992). Pri slednjem gre za samodestruktivno, prekomerno in netrajnostno izrabo naravnih, osebnih in skupnostnih pogojev produkcije, ki so ključni za neprekinjeno in profitabilno delovanje kapitalistične ekonomije. Destruktivnost tega raznolikega procesa prekomerne izrabe naravnih in drugih pogojev produkcije izhaja iz povsem racionalnega početja posameznega kapitalista, saj si ta z nižanjem stroškov produkcije, tj. eksternalizacijo stroškov pogojev produkcije na družbo, viša profit. S tem pa hkrati nenamerno povzroča višanje stroškov oz. nižanje profitov za preostali kapital, državno blagajno in družbo kot celoto, z uničenjem samih pogojev produkcije pa v zadnji instanci tudi ustavitev proizvodnje. Na srednji in dolgi rok spodjeda pogoje produkcije tudi samemu sebi. Za razliko od prvega zakona, ki opozarja na problem realizacije presežne vrednosti, smo pri občem zakonu okoljske degradacije soočeni s problemom same produkcije presežne vrednosti, saj proizvodnja postaja nerentabilna in vedno bolj otežena. Eksemplarična in med seboj ojačujoča primera sta izraba fosilnih goriv ter sečja gozdov, šotišč in drugih ponorov CO₂. Obe dejanji sta z vidika individualnega kapitala povsem racionalni, medtem ko imata uničujoče posledice za preostali kapital, državno blagajno in družbo kot celoto. Aktualnost in destruktivnost zakona okoljske degradacije pod kapitalizmom postaja dandanes vse bolj vidna.²

² Pri zgornji predstavitvi kapitalizma kot imanentno netrajnostnega sistema smo zaradi prostorske omejenosti izpustili strukturne odnose in razlike, ki obstajajo med delavskim in kapitalističnim razredom ter med centralnimi in perifernimi državami globalnega kapitalističnega sistema pri nastanku okoljske krize ter njihovimi s tem povezanimi (ne)možnostmi pri spopadanju z njo. Tako na primer desetina najbogatejših zemljanov izpusti v ozračje polovico vseh emisij toplogrednih plinov (Oxfam, 2015), spodnje tri milijarde prebivalstva pa zgolj pet procentov (Steffen in drugi, 2018). Enake neenakosti pri povzročitvi okoljskega zloma obstajajo med centrom in periferijo globalnega kapitalističnega sistema. Ob tem pa posledice takšnih dejanj nosijo prav tisti, ki so za njih najmanj odgovorni – tako so na primer leta 2010 več kot štiri petine s posledicami podnebnih sprememb povezanimi stroški nosile razvijajoče se države (DARA in CVF, 2012), ki imajo zaradi perifernege, od centra odvisnega in določenega razvoja že tako

ZAKLJUČEK KOT POZIV K PROGRESIVNEM OKOLJSKEM GIBANJU

Vsak resen in smiseln okoljski boj mora torej biti tudi antikapitalistični boj. V Sloveniji lahko zaznamo postopen porast podnebnega in okoljskega aktivizma, ki presega okvire obstoječega sistema in okoljska vprašanja definira kot vprašanja pravičnosti, razredne dinamike, profitne logike, varovanja in pravic narave ter vloge sindikatov in skupnosti pri prehodu v sonaravnejšo družbo. Kot je pokazal primer kampanje proti predlogu Energetskega koncepta Slovenije, ključnem razvojnem dokumentu na področju energetike v Sloveniji, pozimi 2017/18 (Jurekovič, 2018; Mladi za podnebno pravičnost, 2017,2018; Rečnik, 2018), je takšen progresivni podnebni aktivizem potenten, aktivira posameznike in posameznice ter ima kar nekaj podpore tudi med širšo javnostjo, ki jo energetske-podnebno področje ne zanima preveč. Ob tem nudi izvrstno platformo za povezovanje različnih okoljskih, sindikalnih, naravovarstvenih in drugih skupin ter deluje v skladu z znanostjo, ki opozarja na nujnost rapidnih in bistvenih sprememb obstoječega sistema za preprečitev podnebnega zloma.

Zgolj nadejamo si lahko, da bo slovensko okoljsko in podnebno gibanje nadaljevalo in pospešilo dolgoročno delovanje in organiziranje, ponotranjilo široko, progresivno in emancipatorno uokvirjanje različnih področij, poglobilo vezi med najrazličnejšimi sindikalnimi, okoljskimi, naravovarstvenimi in drugimi skupinami ter se še bolj povezalo z levo usmerjenimi silami v parlamentu. Tako tudi implementacija radikalnih okoljskih reform v dobro delavskega razreda in narave ne bo izostala.

VIRI

Bellamy Foster, J., Clark, B. in York, R. (2010). *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.

Bellamy Foster, J. (1992). The Absolute General Law of Environmental Degradation Under Capitalism. *Capitalism Nature Socialism*, 3(3), 77-81.

močno omejene, tudi onemogočene možnosti za resnejše spopadanje s posledicami podnebnih sprememb.

Bunker, Stephen G. 1996. Raw material and the global economy: Oversights and distortions in industrial ecology. *Society & Natural Resources, An International Journal*, 9(4), 419-429.

Castree, N. (2009). The Spatio-temporality of Capitalism. *Time and Society*, 18(1), 26-61.

DARA in Climate Vulnerable Forum. (2012). *Climate Vulnerability Monitor: A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet*. Španija: Fundación DARA Internacional.

Jurekovič, I. (2018, 12. januar). O podnebni pravičnosti: Mladi v boju zoper Energetski koncept Slovenije. *Mladina*, dostopno prek <https://www.mladina.si/183649/o-podnebni-pravicnosti/> (13.1.2018)

Lefebvre, H. (2013). *Produkcija prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis

Malm, A. (2013). The Origins of Fossil Capital: From Water to Steam in the British Cotton Industry. *Historical Materialism*, 21(1), 15-68.

Malm, A. (2016). *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London in New York: Verso.

Marx, K. (2012). *Kapital: Kritika politične ekonomije*, zvezek 1, knjiga 1: produkcijski proces kapitala. Ljubljana: Naprej!

Mladi za podnebno pravičnost. (2017, december; 2018). *Mladi za podnebno pravičnost*. Dostopno prek <https://www.facebook.com/mladizapodnebnopravicnost/> (15.8.2018)

O'Connor, J. (1988). Capitalism, nature, socialism a theoretical introduction. *Capitalism Nature Socialism*, 1(1), 11-38.

O'Connor, J. (1991). On the two contradictions of capitalism. *Capitalism Nature Socialism*, 2(3), 107-109.

Oxfam. (2015). *Extreme Carbon Inequality*. Oxford: Oxfam International. Dostopno prek https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf

Polimeni, J. M. In Mayumi, K. (2015). *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*. Abingdon: Routledge.

Postone, M. (1993). *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rečnik, G. (2018, 13. Januar). Posledice bodo nosile mlajše generacije. *Val202: Reakcija*, dostopno prek <https://val202.rtvsl.si/2018/01/reakcija-107/> (14.1.2018)

Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. Stuart III, ... Foley, J. (2009). Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society* 14(2): 32. <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>

Sellen, Abigail J in Harper, Richard H. R. (2003). *The Myth of the Paperless Office*. Cambridge in London: MIT Press.

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S.E., Fetzer, I., Bennett, E.M., ... Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 736-748. 10.1126/science.1259855

Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K. Lenton, T.M., Folke, C., Liverman, D., ... Schellnhuber, H., J. (2018). Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115 (33), 8252-8259.